

İZMİR ETNOGRAFYA MÜZESİ'NDEKİ AZİZ MENAS İKONASI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

An Evaluation on the St. Menas Icon in Izmir Ethnography Museum

Feride İMRANA SİDDİKİ¹

Özet

Bu çalışma kapsamında İzmir Etnografya Müzesi koleksiyonunda yer alan Rumlara ait Aziz Menas ikonası üzerinde durulacaktır. Söz konusu ahşap ikona, yapım tekniği, ikonografik özellikleri ve üslup özellikleri açısından ayrıntılı bir şekilde ele alınıp tanıtılmıştır. İzmir Etnografya Müzesi'nde bulunan ikona müze koleksiyonuna hediye yolu ile kazandırılmıştır. İkona Grekçe “eikon: tasvir” kelimesinden türetilmiştir. Ortodoks Hristiyanlığında ibadet amacıyla kullanılan taşınabilir dinsel resimlere ikona denilmektedir. İkonaların üzerinde İsa, Meryem ve aziz tasvirlerinin yanında Tevrat ve İncil konulu sahneler de bulunmaktadır. İkona yapımında ahşabın yanı sıra mermer, fildişi, mozaik, cam, tekstil gibi malzemeler de kullanılmıştır. İkonalar nitelikleri açısından tapınma ikonaları ve öğretici ikonalar olmak üzere iki grup altında değerlendirilmiştir. *İkona sanatının ortaya çıkışında ve gelişmesinde Bizans kültürünün büyük etkisi vardır. Bizans Devletinin yıkılmasından sonra farklı sanat ekollerinde ikona yapımı devam etmiştir. Anadolu'da yaşayan Rumlar da kendi ibadetleri için ikona üretmişlerdir. İzmir Etnografya Müzesi'nde bulunan ahşap Aziz Menas ikonası tempera tekniğinde yapılmış olup Aziz Menas gri bir atın üzerinde, elinde uzun bir mızrak ve askeri kıyafeti ile resmedilmiştir. İkona 20. yüzyıla tarihlenmektedir.*

Anahtar Kelimeler: İzmir Etnografya Müzesi, Aziz Menas, İkona.

Abstract

Within the scope of this study, the Saint Menas icon belonging to the Greeks in the Izmir Ethnography Museum collection will be emphasized. The wooden icon in question has been discussed and introduced in detail in terms of its construction technique, iconographic features and stylistic features. The icon in the Izmir Ethnography Museum was brought to the museum collection as a gift. Icon

¹ Doç. Dr. Bandırma Onyedü Eylül Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü faltun@bandirma.edu.tr. ORCID: 0000-0003-2709-6033.

is derived from the Greek word eikon: depiction. Portable religious images used for worship in Orthodox Christianity are called icons. On the icons, besides the depictions of Jesus, Mary and saints, there are also scenes with the Torah and the Bible. In addition to wood, materials such as marble, ivory, mosaic, glass and textile were also used in the construction of the icon. Icons were evaluated in terms of their qualities under two groups as worship icons and instructive icons. Byzantine culture has a great influence on the emergence and development of icon art. After the collapse of the Byzantine State, icon making continued in different art schools. The Greeks living in Anatolia also produced icons for their worship. The wooden icon of St. Menas in the Izmir Ethnography Museum is made in tempera technique, and St. Menas is depicted on a gray horse, with a long spear in his hand and in his military outfit. The icon is dated to the 20th century.

Keywords: *İzmir Etnografya Museum, Saint Menas, İkona.*

Giriş

İkona “eikon” (εἰκὼν) ya da “eiko” (εἰκω) Grekçede, benzetmek; resim, suret, portre ya da tasviri içermektedir (M. Vassilaki 2008: 758; N. Chatzidakis, 2011, s.220). İkona, genel olarak tüm dinsel konulu resimleri kapsamaktadır. Duvardan bağımsız ikonalar, ahşap, mermer, kâğıt, metal, seramik, fildişi ve tekstil gibi farklı malzemeler üzerine yapılmıştır (T. Akkaya 2000: 9; E. A. Şarлак 2001:7). Ortodoks Hristiyanları için ikonaların ayrı bir önemi vardır. Onlar için ikonalar ibadete yönelik yapılmış olup, kutsal bir nesne olarak kabul edilmektedir (N. Yılmaz 1993: 1; R. Cormack 2010: 115). İkona aynı zamanda evrensel gerçeğin tanığı ve ibadetin temel noktasıdır.

Ortodoks ikonalarını nitelikleri bakımından iki ana grup altında incelemek uygun olur. Bunlar, “ibadet ikonaları” ve “tanımlayıcı didaktik (öğretici) ikonalar”.

1) İbadet ikonaları: Sadece kutsal kişilerin tasvirlerine yer verilmiştir. Hz. İsa, Hz. Meryem, aziz, azize tasvirleri görülür. İbadet ikonalarında dua ve isteklerin bu kişiler tarafından Tanrıya iletilmesi istenmektedir (T. Akkaya 2000: 10; Yener 2015: 10).

2) Tamamlayıcı ve didaktik (öğretici) ikonalar: Konularını Eski Ahit ve Yeni Ahit’ten, Meryem’in hayatından, azizlerin, martirlerin yaşamlarından ve yaptıkları işlerinden almaktadır. Amacı resim yoluyla halka dini öğretmektedir (T. Akkaya 2000: 10; A. Yener 2015: 10).

Erken Hristiyanlık dönemine ait ilk ikonalar, İsa, Meryem, havari ve azizlere aittir. Roma imparatoru I. Konstantin (324-337) döneminde ikonalar anıtsal yapılarda yer almaya başlamıştır (E. A. Şarлак 2001: 58-59). Erken Bizans döneminde ikonalar önemli bir yere sahipti. İkonalardaki portrelerin kökenlerine bakıldığında Mısır kültürünün gelenekleri ile bağlantılı olduğu anlaşılmaktadır.

Mısırlılar ölülülerini mumyaladıktan sonra ölünün hayatta iken yapılmış gerçek bir portresini de mumyayı koruyan tabutun üzerine yerleştirmişlerdir (N. Yılmaz 1993:2; N.P. Kondakov 2008: 17). Mısır'daki Fayyum Portreleri de bu geleneğin devamıdır. Orta Bizans dönemi (726-843 yılları) İkona kırıcı dönem olarak da bilinmektedir. İmparator, III. Leon 726 yılında ikona yapımına ve onlara tapımına karşı tasvir kırıcı bir tutum alarak bu dönemi başlatmıştır. Oğlu V. Konstinos (741) tasvir kırıcı harekette oldukça katı davrandı ve İstanbul'da Fenerbahçe (Hieria) Sarayında konsil topladı ve ikona kırıcı teolojinin geçerliliğini kabul ettirdi IV. Hazarlı Leon (775-780) tasvir kırıcı tutumu benimsemiştir. Ancak karısı Eirine'nin de etkisiyle babası kadar sert davranmamıştır. IV. Hazarlı Leon'un ölümüyle İrene oğlu VI. Konstantinos'un vekilliğini üstlendi. İznik'de (Nikaea) Konsülünü 787'de toplayarak ikona kırıcılık hareketine son verdi. V. Leon tekrar ikona karşıtı bir tutum aldı. İkona taraftarı birçok rahip ve piskopos sürgüne gönderdi. II. Mikhail (820-849), ikona taraftarlarına daha yumuşak davrandı. Kendinden sonra imparator olan Theofilos (829-842) ikona karşıtı tutumu sürdürdü. Onun ölümünden sonra İmparatoriçe Theodora oğlu III. Mikhail'e (842-67) vekil oldu. 11 Mart 843'te Ayasofya'da büyük bir tören yapıldı. 787 yılında toplanan ikinci İznik (Nikaea) Konsilinin öğretilerinin benimsemesini sağlamıştır. İkona karşıtı dönem sona ermiştir (T.E. Gregory 2008: 194-207).

Orta Bizans döneminde, özellikle Makedonya Hanedanlığında klasik sanat anlayışına bir dönüş söz konusudur. 1204'te İstanbul'un Latinler tarafından işgalinden sonra ressamalar İstanbul'u terk etmiş ve aristokrat ailelerin küçük imparatorluk kurdukları şehirlere gitmişlerdir. İznik (Nikeai), Trabzon (Trapezus) ve Epirus önemli yerlerdir. Başkentin 1261 Mikhail Paleologos'un geri alınmasıyla, yeni sanat anlayışı görülmektedir. Klasik güzellik idealizmi tekrar ortaya çıkmaktadır. Dönem özellikleri arasında ikonalarda ortada Aziz ve Azize tasvirinin etrafında, onun hayatıyla ilgili sahneler kompozisyona dahil edilmeye başlanmıştır. Palaiologoslar döneminde (1204-1453) klasik güzellik anlayışı tekrar ortaya çıkar, insan odak noktası olmuştur. İkona resimlerinde uzama, plastik özelliklere sahip olma, derinlik, renklerde uyumluluk söz konusudur. İkonalarda ön ve arkada tasvirler görülmektedir (E. A. Şarлак 2001: 74).

Bizans İmparatorluğu'nun 15. yüzyılın ortalarında çöküşünden sonra, ikona sanatı bölgesel okullarda devam etmiştir (T. Akkaya 2000: 18). Bu okulların önde gelenleri Girit, Makedonya ve Rus ekolleridir. Makedonya Ekolü 13. yüzyılda ortaya çıkmış, Helenistik sanat anlayışının etkisinde kalmıştır. Kumaş kıvrımları yalın ele alınmıştır. Girit Adası 1453 İstanbul'un fethinden sonra ikona sanatının en önemli merkezi haline gelmiştir (E. A. Şarлак 2001: 87). Girit Adasında bulunan Herakleion, Chonoia ve Rhetymon adlı kentler, kültür sanat açısından önemli yerleşimlerdi. İstanbul'un fethinden önce pek çok sanatçı buraya gelip yerleşmiştir. Girit ekolü üslubu İtalya Venedik kökenli olduğu düşünülmektedir. Girit Ekolu ikona üretimi iki evrede incelemek mümkündür. Birinci evrede İstanbul'un fethine kapsayan 15.-16. yüzyıllardır. İkinci evre 16. yüzyıl ve Adanın

Osmanlı İmparatorluğu tarafından ele geçirildiği dönemdir. 15.- 16. yüzyılda adaya bir takım önemli sanatçılar gelerek, Bizans başkent aristokrasi sanatı yerel özelliklerin karışımı ile ortaya çıkmıştır. İkonalarda sanatçının imzası görülmeye başlanmıştır. Girit Adası, Osmanlılar tarafından 1645-1669 ele geçirildiği dönemde Girit'te bulunan ikona ressamı İonia adalarına, Kiklad adalarına ve Venedik gibi başka yerlere göç etmişlerdir (E. A. Şarlak 2001: 88, 101). Girit Ekolü ise ince ve uzun formları benimsemiştir. Resimlerin genelinde koyu ve sert zıtlıklara yer verilmiştir.

Ege Adaları, 17. yüzyıldan itibaren önemli ikona üretim merkezleri haline gelmiştir. Girit adasındaki Heraklion şehrindeki bazı ikona sanatçıları Kara Yunanistan'ın Teselya Bölgesindeki Meteora'ya gidip burada ikona ürettikleri bilinmektedir. Aynoros Manastırlarında Bizans sonrasında ikona üretimi devam etmiştir (E. A. Şarlak 2001: 103, 108). İkonalar belirli kuralları içinde üretilmişlerdir. İkonografi kuralları ve teknikleri konusunda en geniş bilgileri 1700 yıllarında Agion Oros'ta yaşamış Fournalı Dionysios adlı keşişin "Hermenia" adlı eserinden öğrenilmektedir (E. A. Şarlak 2001: 11).

Ruslar, 9. yüzyılda Hristiyanlığı kabul ederek Ortodoks mezhebini seçmişlerdir. İkona sanatını Bizans'tan Rusya'ya gelen Bizanslı ikona ustalarından öğrenmişlerdir. Bizans ikona sanatı etkisinde ikonalar yapmaya başlamışlardır (S. H. Erbilgin 2021: 58). 12. -13. yüzyıl Rus ikonaları Bizans üslubunu yansıtmaktadır. 13. yüzyılda Moğol ve Tatar istilalarından dolayı sanatsal üretimler durmuştur. 14. yüzyılda yeni kiliselerin yapılması ile ikona sanatı tekrar canlanmış ve çok sayıda ikona üretilmiştir. Rus kiliselerinde ikonatasisler oldukça büyük boyutludur. İkonaların sayıları arttığı için Rus ikonaları güçlü çizgisel form kazanmıştır. Bir müddet sonra Rus atölyeleri, Bizans atölye geleneğinden ayrılmışlardır. 15. yüzyılda Roublev gibi ikona ressamı çıkmıştır. Rusya'da belli bölgelerde ikona ekolleri ortaya çıkmıştır. Moskova, Vladimir, Suzdal, Kiev başlı ekollerdir. Yine Novgorod, Rostov ve Psikov ekolleri de bulunmaktadır. Rus yapımı ikonalar da 16. yüzyıllarda didaktik ve teolojik olgu ön plandadır. 17. yüzyılda ikonalar gümüş, tunç, pirinç gibi madenlerle kaplanmış ve üzerleri değerli taşlarla bezenmiştir (S.H. Erbilgin 2021: 62). 18.-19 yüzyıl ikonaları batı sanatının etkisinde kalmıştır (N. Yılmaz 1993: 7).

Bizans döneminde ahşap ikona yapımında iki teknik kullanılmıştır. Bu tekniklerden biri *ankostik*, diğeri ise *temperadır*. *Ankostik* teknikte; sıcak balmumu, renk verici maddelerle karıştırılıp az miktarda yağ eklenerek renkler hazırlanır. Hazırlanmış renkler ahşap panoya sürüldükten sonra fırça izlerinin eriyip düzgün bir tabaka meydana getirilecek şekilde birbiriyle kaynaşması için metal geçirilmiştir (D.K. Ekici 2013: 64).

Erken Bizans döneminde ahşap ikona yapımında ankostik teknik uygulanmıştır. Bu teknikte yapılmış en önemli örneklerden biri Pantokrator İsa ikonasıdır. Bu ikona İmparator İustinianos (527-565) tarafından başkent Konstantinopolis'ten Sina Manastırı'nın kuruluşu için hediye olarak gönderilmiştir (N. Chatzidakis 2011: 221).

9. yüzyıldan itibaren de ikona yapımında *tempera* tekniği uygulanmıştır. Bu teknikte, önce ikonanın yapılacağı tahta kurumaya bırakılır; arkasına, ahşabın çatlama ve eğilmesini önlemek için 2-3 cm genişliğinde tahtalar yerleştirilmektedir. Resim yapılacak yüzey zımparalanarak üzerine alçı tabaka sürülmektedir. Bu tabaka kuruduktan sonra üzerine kanvas türlü bir tekstil geçirilmektedir. Sonrasında bu bez üzerine ince tabakalar halinde levkas (*Lika*: alabaster, ince alçı, kireç tozu ve tutkaldan oluşur) sürülür. Levkas kuruduktan sonra yüzeyi düzeltilmektedir. Tempera boyaları kuruduktan sonra üzerine ketenyağından yapılan olfia yağı sürülmektedir. Bu yağ, boyayı iyice emer, boyayı mumların ve tütsünün dumanından tozdan korumaktadır (A. Yener 2015: 11,12).

İkonalar, kiliselerde apsisin önünde yer alan ahşaptan yapılmış “İkonostasis” ve “templon” sütunları arasına despotik olarak adlandırılan büyük boyutta İsa, Meryem ve İsa, azizler ikonası asılmaktaydı (İ. K. Zenbilici 2020: 102). Bu bölümün epistilin (arşitrav) üzerinde genellikle Deesis figürleri, İsa, Meryem, Vaf-tizci Yahya ile kilise takviminin on iki yortusu yer almaktaydı. Templon sütunları arasındaki açıklıklara yerleştirilen İsa, Meryem ve aziz ikonaları, ayin alaylarında taşınabilen çift taraflı ikonalar idi. Büyük ikonaların bazıları, önlerinde dua edilmek için templona bitişik payandalarda bulunuyordu. İkonların diğer bir bölümü ise, kilisenin nefleri boyunca yerleştirilen ikona sehpa-larına (proskynetarion) koyuluyordu (B. Pitrakis 2010: 163-164).

Doğu Ortodoks Hristiyan Kültüründe Asker Asker Aziz Menas

Hristiyan inancında azizlerin ve kutsal kişilerin önemli bir yerleri bulunmaktadır (A. Kazhdan, 1991: 1828-1829). “Aziz” kelimesinin Hristiyanlık açısından iki anlamı vardır. İlk anlamı dünyadan ve zevklerinden kendini soyutlamış, İsa ile birlikte yaşayan ve yürüyen imanlı demektir. Grekçe “hagios” (ἅγιος) ve fiil şekli hagiazo (ἁγιάζω), ayırt edilen, kutsal kılınan anlamına gelmektedir. Ayrıca aziz kelimesi kutsal sayılan kişilerin yaşamları açısından Ortodoks ve Katolik kiliselerinde hürmet edilen bir unvana karşılık gelmektedir. Ortodokslukta kutsal sayılan kişinin azizlik mertebesine ulaşabilmesi için episkoposların toplandığı konsey ve sinodlarda resmiyet kazanması gerekmektedir (M. Madrigal 2017: 23).

Doğu Ortodoks Hristiyan dünyasında azizler, Hristiyanlık uğruna öldürülmüş din şehidi martir ya da mükemmel bir Hristiyan yaşamı sürdüren ölümünden sonra aziz kabul edilen kişilerdir. Hristiyanlık inancına göre azizler şehirleri ve inanan insanları kötülüklere karşı korur, birtakım mucizeler yaratarak insanları iyileştirirlerdi. Tanrıya yakın olduklarından insan ve Tanrı arasında köprü kurmuşlardır.

Erken Bizans Döneminde azizlerin güçlerinin kaynağını dünyasal değil Tanrısal olarak kabul edilmiştir. Toplum tarafından kabul görülen azizlerin rölikleri² (kutsal kalıntıları) zaman içinde kült merkezi haline gelmiştir. Kilise benimsenen

² Azizlere ait kemik, diş gibi vücutlarından geri kalan kalıntılar. Bkz. R. F. Taft ve A. Kazhdan, 1991: 1779-1781.

bu azizleri kilisenin liturjik takvimine ve aziz kayıtlarına synaksaria³ eklenerek evrenselliği sağlanmıştır (E. Akyürek 1999: 175).

Asker azizler Hristiyan inancında yaşadıkları süre boyunca özellikle Roma ordusunda asker olarak görev yapmış Hristiyan inançlarının ortaya çıkmasının ardından çeşitli işkenceler gördükten sonra öldürülen, yani Hristiyan dini uğruna şehit edilen azizlerdir. Aziz Georgios, Demetrios, Menas, Prokopios belli başlı Doğu Ortodoks Kiliselerince kabul görmüş belli başlı asker azizlerdir.

Çalışma kapsamında üzerinde durulan asker aziz Menas'tır. Aziz Menas'ı anma (yortu) günü 11 Kasımdır. Romanos Melodi⁴'ye göre Aziz Menas Mısırlıdır. İmparator Diokletianus (284-305) döneminde yaşamıştır. Babası Roma devlet hizmetinde görevli yüksek bir memurdur. Aziz Menas'ın hayatı ile ilgili anlatılan hikâyelere bakıldığında azizin doğmadan önce annesi bir gün, Meryem ikonası önünde Tanrıdan bir oğul vermesi için dua ederken ikonadan âmin diye bir ses duyar ve bundan bir süre sonra bir erkek çocuğu dünyaya getirir. Çocuğun adı inançlı ve kutsatmış olan Mina/Menas konulmuştur. Bir zaman sonra Aziz Menas'n ailesi ölünce, aziz Frigya'ya giderek Roma ordusuna asker olarak katılmıştır (H.E. Winlock ve W.E. Crum, 1926: 205). Kısa bir süre sonra imparator Diokletianus 302 yılında Hristiyanlara yönelik ağır zulümler başlatmıştır. Diokletianus, bir imparatorluk kararnamesi ile Roma imparatorluğunda bulunan tüm halkın Hristiyan inancından vaz geçmesini istemiş ve ruhban sınıfını tutuklatmıştır. Kutsal kitaplara el konulmasını hatta yok edilmesini ve tüm vatandaşlarına Hristiyanları kurban etmelerini emretmiştir (T.E. Gregory 2008: 34). Aziz Menas Hristiyanlar için verilen ceza ve emirleri duyunca ordudan ayrılarak tek başına dağa çıkmış, Tanrıya ibadet etmeye başlamış ve Hristiyan inancını inkâr etmeyi reddetmiştir. Romalı Paganlar tarafından yakalanan Menas bir süre işkenceye maruz kaldıktan sonra şehrin tiyatrosunda başı kesilerek şehit edilmiştir (P. Devos 1960: 154-160; C. Şimşek ve Ş. Yener, 2019, s. 337).

Başı kesilen Aziz Menas'ın bedeni Romalılar tarafından yakılmak istenmiş ancak bazı Frigyalı Hristiyan askerler tarafından kurtarılan azizin bedeni, Mısır'a yapılan yolculuk sırasında gemiye alınmıştır. Anlatılan efsaneye göre, deniz yolculuğunda uzun boyunlu ve başları deve kafalarına benzeyen yaratıklar tekneye saldırmış ve azizin vücudundan çıkan alevler bu yaratıkları teknedeki uzaklaştırmıştır. Askerler kıyıya ulaştıklarında azizin kutsal bedenini deveye yükleyip Mısır'a götürmek istemişler ancak develer daha fazla ilerlemeyi reddettikleri için azizin bedeni Mısır'a varamadan develerin durdukları yerde gömülmüştür⁵. Aziz'in ölümüne ilişkin bu rivayete göre Frigyalı askerlerin azizi gömdükleri yer

³ Azizlerin listesini içeren azizler hakkında bilgi veren kayıt listesi; Bkz. R. F. Taft ve N. P. Sevcenko, 1991: 1991.

⁴ 6. yüzyılda yaşamış bir ilahi yazarı. Hem Krumbacher hem de Delehaye Romanos'un azizin hayatının erken dönemi hakkında bilgi verdiğini ve azizin çıktıkları döneminin kayıp olduğunu belirtirler. Bkz. A. Kazhdan ve N. P. Sevcenko, 1991: 1339; B. Baldwin, 1991: 1807-1808.

⁵ Aziz Menas'ın şehit edilmesinin çeşitli versiyonları bulunmaktadır. İskenderiyeli Athanasios azizin hayat hikâyesini süsleyerek anlatmıştır. Ayrıca Büyük Basileos'un hagiografyasında da bahsedilmiştir. Bkz. A. Kazhdan ve N. P. Sevcenko, 1991: 1339.

antik dönemde İskenderiye'nin 50 km batısındaki Maniotis bölgesi içinde yer almaktadır. Bu efsaneden sonra bölge, azizin kült merkezi halini almış ve Abu Mena olarak adlandırılmıştır⁶.

Aziz Menas'ın Bizans sanatı içindeki tasvirleri taş, fildişi ve pişmiş toprak gibi farklı malzemelerden üretilmiş eserler (özellikle mataralar) üzerinde yer almaktadır. Aziz Menas genellikle iki devenin arasında genç bir erkek olarak orans duruşunda ve üzerinde kısa tunik ile betimlenmiştir. İskenderiye'de Greco-Roman Museum of Alexandria'da bulunan mermer levha üzerinde Aziz Menas, aynı şekilde aynı kompozisyonda gösterilmiştir (N. P. Sevçenko 1979: 573-74, No:512). British Museum'da bulunan 6. yüzyıla tarihlenen fildişi pyxiste aziz develer arasında ve şehit edilirken gösterilmiştir (N.P. Sevçenko 1979: 575-76, No:514). Aziz Menas'ın tasvirlerine el yazmalarında da rastlanmaktadır. Örneğin II. Basileos'a ait Menologia'da aziz, diğer şehit azizler Viktor, Vikentios ve Stephanis ile birlikte tasvir edilmiştir (A. Kazdhan ve N.P. Sevçenko 1991: 1339). Kapadokya bölgesi kaya kiliselerinde de azizin tasvirleri bulunmaktadır. Örneğin Soğanlıdere Vadisi Karabaş Kilise'de azizin resimleri yer almaktadır (F. İ. Sıddıki Altun 2020: 135-137, Resim: 56a-b).

Asker Aziz Menas, Rum ikonalarında beyaz renkli bir atın üzerinde askeri kıyafetler içinde elleriyle atın eyerini ve mızrağını tutarken tasvir edilmiştir.

İzmir Etnografya Müzesi Koleksiyonunda Bulunan Asker Aziz Menas İkonası⁷

Envanter no: 672 Dönemi: 20. Yüzyıl. Ölçüleri: 29 x 24 cm Teknik: Ahşap üzerine tempera.

Müzeye Geliş Şekli: 06.02. 1969 yılında Süreyya Çolak'tan hediye yoluyla koleksiyona dâhil edilmiştir. Resim no: 1-4.

Tanım: Sahnenin etrafı dört yönden içte açık kahverengi dışta koyu kahverengi bordür çevrelemektedir. Sağ köşede Grekçe beyaz renk ile Ο ΑΓΙΟΣ ΜΗΝΑΣ Aziz Menas yazılıdır. Aziz Menas hareket halinde gri bir atın üzerinde gösterilmiştir. Aziz, kahverengi etrafı koyu sarı şerit içinde iç içe geçmiş kıvrık geometrik süslü eğer örtüsü üzerinde oturmaktadır. Atın gövdesinde ise sarı ortasında kırmızı bir madalyon bulunan mavi saçaklı bir eğer bulunmaktadır. Azizin sağ ayağı atının üzengisi üzerindedir. Figür, gri pantolonun üzerine koyu gri çizmesi ayağından eğere geçmiştir. Aziz iki eli ile eyerin yularını tutmaktadır. Figür sarı renk zırhın altından yeşil renk giysisi görünmektedir. Kırmızı renkli pelerini rüzgârın etkisiyle arkaya doğru uçuşmaktadır. Pelerinin uç kısımları yeşil renk kullanılarak gölgelendirilmiştir. Aziz Menas'ın beyaz saçları enseye doğru uzanmaktadır. Ön kısımları dökülmüş ortada bir perçem kalmıştır. Beyaz sakal

⁶ İmparator Arkadios tarafından buraya bir bazilika, manastır, hamam ve kuyu yapılmıştır. Zamanla Hristiyanlar için bir hac merkezi olmuştur. Bkz. C. Şimşek ve Ş.Yener 2019: 337, dip not 12.

⁷ İzmir Etnografya Müzesi Koleksiyonunda bulunan Asker Aziz ikonalarını çalışmama olanak veren eski Müze Müdürü Sayın Hünkar Keser'e, Sayın Müze Müdür Yardımcısı Sayın Elif G. Erginer'e koleksiyon sorumlusu Sayın Beyhan Gürman'a çok teşekkür ederim. Ayrıca çalışma esnasında fotoğraf çekerek yardımcı olan uzman sanat tarihçisi Sayın Cansu Uçara da teşekkürlerimi sunarım.

ve bıyıklıdır. Aziz oval yüzlü kalın kaşlı iri badem gözlüdür. Gözkapakları ve gözaltı torbaları belirgindir. İnce uzun burunlu kapalı dudaklıdır. Aziz sol eliyle uç kısmı haç şeklinde sonlanan bir mızrak tutmaktadır. Figürün arka fonu mavi ve açık pembe tonlarındadır. Kayalıklar yeşil renktir. Sol köşede iki dallı ağaç tasviri vardır. Bulunmaktadır. Zemin açık kahverengidir. Zemin üzerinde öbek öbek çimenler betimlenmiştir. İkonanın arka yüzü düzdür.

Resim 1: İzmir Etnografya Müzesi'ndeki Aziz Menas İkonası (Feride İ. S. Arşivi)

Resim 2: İzmir Etnografya Müzesi'ndeki Aziz Menas İkonasının Arka Yüzü (Feride İ. S. Arşivi)

Resim 3: İzmir Etnografya Müzesi'ndeki Aziz Menas İkonasından Detay (Feride İ. S. Arşivi)

Resim 4: İzmir Etnografya Müzesi’ndeki Aziz Menas İkonasından Detay (Feride İ. S. Arşivi)

Değerlendirme ve Sonuç

İkonalar Rum kiliselerinde önemli bir yere sahiptir. Anadolu’da 19. yüzyıla kadar kiliseler ancak padişah izniyle onarılıp kullanılmış olup 19. yüzyılda II. Mahmud’un (1808-1839) yayınladığı bir fermanla kubbesiz yapılar inşa edilmeye başlanmıştır. Tanzimat (1839) ve Islahat (1856) Fermanlarının ilan edilmesi ve zengin Levanten tüccarların mezheplerinde görünen çeşitlilik, İzmir ve çevresinde çok sayıda yeni kilisenin inşa edilmesine neden olmuştur. Ege Bölgesi’ndeki Bizans sonrası Osmanlı Rumlarından kalan kiliselere yoğun olarak Ayvalık, Foça, Selçuk ve Çeşme’de rastlanır (Z. Mercangöz, 2013, s.139). Menemen Agios Konstantinos Kilisesi (F. İ Altun ve C. Erdağ, 2020: 29), Menemen Agia Paraskevi Kilisesi (M. T. Zeren ve Ö. Yer, 2022, s.104), Aya Voukla Kilisesi (Z. Mercangöz, 2013, s.167) Rum Ortodoks kiliselerinin genel özelliklerini yansıtan önemli örneklerdir.

İzmir Etnografya Müzesi Koleksiyonunda bulunan asker Aziz Menas ikonasının benzer örnekleri Ayasofya koleksiyonundaki iki ikonada görülmektedir. 10881 envanter numaralı ikonada (Resim 5) asker Aziz Menas beyaz bir atın üzerinde elinde uzun bir mızrak ve askeri kıyafetler içinde resmedilmiştir (N. Yılmaz, 1993: 222, 223, resim 96). Aziz’in başının iki yanında Yunanca ismi yazılıdır. Aziz Menas figürünün üzerindeki Roma zırhı detaylı bir şekilde verilmiştir. Detaylara bakıldığında sarı renkteki zırhın kol kısmında insan yüzlü bezeme vardır. Aziz

Menas'ın zırhının üzerinden kırmızı renkli pelerini geriye doğru uçuşmaktadır. Aziz sol eliyle ucu yukarıya doğru bakan mızrak tutmaktadır. Asker azizin beyaz atının öndeki ayağı ileriye doğru adım atmak için havaya kalmıştır. Atın kuyruğu bağlıdır.

Resim 5: Aziz Menas (N. Yılmaz, 1993, 210, 211, Res.96)

10860 envanter numaralı diğer bir ikonada (Resim 6) asker aziz Menas beyaz bir atın üzerinde elinde uzun bir mızrak ve askeri kıyafetler içinde resmedilmiştir (N. Yılmaz 1993: 210, 211, Res. 90). Biraz önce üzerinde durulan ikonaya oldukça benzemektedir. Ancak, ikonanın üst sol köşesinde havada bir melek Menas'ın başı üzerinde inci dizisinden oluşan bir tacı uzatmakta, sağ köşede bulutlar üzerinde oturan İsa sağ eli ile azizi takdis etmektedir. Aşağıda sağ köşede aziz elleri arkasında bağlı diz çökmüş vaziyette durmakta ve cellat tarafından başının vurulması tasvir edilmiştir.

Resim 6: Aziz Menas (Yılmaz, 1993, 210, 211, resim.90)

Diğer bir Aziz Menas ikonası, İstanbul, Belgradkapı, Panagia Kilisesinin ikonotasisinde bulunmaktadır. İkona 20. yüzyılın ortalarına tarihlenmektedir. Aziz Menas beyaz bir at üzerinde sol eliyle atın yularını tutmakta, sağ eli ile de üst kısmı haç formlu mızrak taşımaktadır. Beyaz renkli saç ve sakalı dalgalıdır (E. A. Şarlak 2001: 304, 305, 306, Res. 5.59.1).

Aziz Menas, Osmanlı topraklarında yaşamış Rumlar tarafından oldukça saygı görmüştür. İstanbul ve Anadolu'da birçok kilisede tasviri yer almaktadır⁸.

Sonuç olarak Aziz Menas ikonası üslup, kompozisyon ve teknik açısından incelendiğinde 19.-20. yüzyıl arasında yapıldığı anlaşılmaktadır. Söz konusu ikona İzmir Etnografya Müzesi Koleksiyonuna hediye yolu ile kazandırıldığından ikonanın orijinalinde hangi kilisede yer aldığı bilinmemekle birlikte, boyutlarından dolayı ikonotasiste yer aldığı ya da ikona sehпасının (proskynetarion) üzerine konulduğu düşünülmektedir. Makale kapsamında tanıtmaya çalıştığımız Aziz Menas ikonası 19.-20. yüzyıl Rum Ortodoks resim kompozisyon ve üslubunu yansıtmaları açısından önemlidir.

⁸ İstanbul'da Aya Triada Kilisesi ve Konya Aya Elania Kilisesi bunlara örnektir.

Kaynakça

- Akkaya, Tayfun (2000). Ortodoks İkonaları. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Akyürek, Engin (1999). “Bizanslılar, Azizleri ve Khalkedon’lu (Kadıköy) Azize Euphemia. Sanat Dünyamız”, 69-70, s.175-189.
- Altun Feride ve Erdağ Cansu (2020). “Menemen Agios Konstantinos Rum Ortodoks Kilisesi”. Bandırma Onyedil Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, 3 (1), s. 24-50.
- Baldwin Barry (1991). “Romanos The Melode”. The Oxford Dictionary of Byzantium. Vol. 3. Oxford University Press: New York. s.1807-1808.
- Chatzidakis, Nano (2011). Konstantinopolis’in İkonaları. Bizans-Yapılar, Meydanlar, Yaşamlar. (B. Kitapçı Bayrı, Çev.). İstanbul: Kitap Yayınevi, s. 219-238.
- Cormack, Robin (2010). Sanat Bize Tarih Kitaplarıyla Aynı Öyküyü mü Anlatır? Bizantion’dan İstanbul’a Bir Başkentin 8000 Yılı. İstanbul: Sakıp Sabancı Müzesi, s.114-135.
- Devos, P. (1960). Un récit des miracles de S. Ménas en copte et en éthiopien. Analecta Bollandia. 78, (1-2). Bruxelles. 154-160.
- Ekici, Deniz Korkmaz (2013). “Fayyum Portreleri”. Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. 3, (1), s. 27-36.
- Erbilgin Seyda Hilal (2021). İstanbul Ayasofya Müzesi’ne Balıkesir-Manyas Çevresindeki Kazak Kiliselerinden Gelen Ahşap İkonalar (Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Gregory, Timothy. E. (2008). Bizans Tarihi (1. Baskı) (E. Ermert, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Kazhdan, Alexander 1991: “Saints”. The Oxford Dictionary of Byzantium. Vol. 3. Oxford University Press: New York. s.1828.
- Kondakov, Nikodim Pavlovich. (2008). Icons. New York: Parkstone Press International.
- Madrigal, Marc (2017). Hristiyan Türkler. İstanbul: Kitab-ı Mukaddes Şti.
- Mercangöz, Zeynep (2013). Dinsel Yapılar Mimarisi II: Kiliseler ve Sinagoglar. İzmir: İzmir Kent Ansiklopedisi Mimarlık I, s.138-185.
- Pitarakis, Brigitte. (2010), Konstantinopolis Kiliselerindeki Ayin Objeleri. Bizantion’dan İstanbul’a Bir Başkentin 8000 Yılı. İstanbul: Sakıp Sabancı Müzesi, s.156-165.
- Ševčenko, Nancy Patterson (1979). “Relief With St. Menas. Age of Spirituality Late Antique and Early Christian Art Third to Seventh Century”. (K. Weitzmann, Ed.). New York: Metropolitan Museum of Art s. 573-574.
- Sıddıki Altun, Feride İmrana. (2020). Kapadokya Bölgesi Soğanlıdere Vadisi’nde Üç Kilise. Ankara: Gece Kitaplığı.
- Şarлак, Evangelia Aleksandra (2001). Post-Bizans Dönemi İstanbul Kiliselerinde Duvarın Bağımsız İkonalar (Doktora Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Şimşek, Celal ve Yener, Şeniz (2019). Laodikeia’dan Aziz Menas Tasvirli Kurşun Mühür Baskıları-Saint Menas Depicted Lead Seals from Laodikeia. 15. Yılında Laodikeia (2003-2018), Laodikeia Çalışmaları 5, (C. Şimşek, Ed.). İstanbul, s.335-344.

Taft, Robert F. ve Kazhdan, Alexander (1991). *Relics The Oxford Dictionary of Byzantium*. Vol. 3. Oxford University Press: New York. s.1779-1781.

Taft, Robert F. ve Sevçenko Nancy Patterson (1991). *Synaxarion. The Oxford Dictionary of Byzantium*. Vol. 3. Oxford University Press: New York s.1991.

Vassilaki, Maria (2008). *Icons. The Oxford Handbook of Byzantine Studies*. (R. Cormack, J.F. Haldon ve E. Jeffreys, Yay. Haz.). Oxford: Oxford University Press, 758-766.

Winlock, Herbert E. ve Crum, Walter E. (1926). *The Monastery of Epiphanius at Thebes, I*, New York: Metropolitan Museum of Art.

Yener, Azize (2015). *Antalya İkonaları*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Yılmaz, Nilay (1993). *Ayasofya Müzesi'ndeki İkonalar Kataloğu I*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Zenbilci Kaya İlknur (2020). “Selanik'teki Bizans Kültürü Müzesi Koleksiyonunda Yer Alan Meryem ‘Hodegitria Deksiokratousa’ İkonası ve Paralel Örnekler”. *Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*. Sonbahar Özel Sayı, s.100-114.

Zeren. Mine Tanaç ve Yer Ömer (2022). *Menemen'in Gayrimüslim Dini Yapıları Üzerine Bir İnceleme*. Ankara: Gece Kitaplığı s.103-116.